

Doen & Laten

- Het natuurgevoel van Jan Terlouw
- Spelregels EHS
- Boeren naast een
Natura 2000-gebied

Natuurbeleid in de praktijk

Foto: Bart Stebelink

3^e jaargang nr 1 januari 2008

Jan Terlouw Foto: Alexandra Brand

“Ik hoor in de natuur”

“Iedereen heeft het recht om de wisseling van de seizoenen mee te maken”, vindt Jan Terlouw, oud-politicus en schrijver. “Mijn ideaalbeeld is dan ook dat iedereen, ook vanuit het Rijnmondgebied of de Randstad, binnen korte tijd in de natuur moet kunnen zijn. Gelukkig vinden veel politici dit ook een goed idee, en streven ze er wel naar, maar het is zeker nog geen realiteit. Dus als bewonersgroepen natuur willen beschermen, kunnen ze rekenen op mijn warme sympathie.

Al met al doen we het overigens nog niet zo slecht met de natuurbescherming in Nederland. Je moet toch rekening houden met die zestien miljoen mensen op een beperkt gebied. Je hebt nergens zulk uitgebreid ruimtelijke ordeningsbeleid als bij ons, maar dat is dus ook nodig, anders krijg je wildgroei.

Zelf moet ik natuur om me heen hebben. Als ik geen natuur kan zien, dan deugt er iets niet. Ik hoor in de natuur, ben er onderdeel van. Ik heb jaren in Parijs gewoond, en ik merkte dat ik nog meer op de kastanjabomen lette dan op de prachtige architectuur. Er was daar een straat zonder bomen en met oninteressante architectuur, waarvan ik altijd een beetje chagrijnig werd als ik daar doorheen moest. Een ander voorbeeld is dat ik eens in een belangrijke bespreking zat, toen er buiten een wolkbreuk losbarstte. Ik kon niet blijven zitten, ik móest naar het raam om dat natuurgeweld te bekijken. De andere mensen in de bespreking snaptten daar niets van, terwijl ik niet kon begrijpen dat ze dat niet wilden zien. Ik ben dan ook het meest gelukkig als ik thuis ben, op ons kleine landgoed in de IJsselvallei. We hebben enkele hectares grasland, wat bos, een dijk. Hoewel ik op de Veluwe ben opgegroeid, en mijn ‘natuurlijke biotoop’ dus eigenlijk bos en heide is, merk ik dat ik toch meer van de openheid van het rivierenlandschap houd. Ik ga dan ook weinig met vakantie, ik ben in mijn carrière genoeg op reis geweest. Laat mij maar lekker bij mijn koeien en schapen zijn.”

In deze uitgave van *Doen&Laten*

- 3 Recreatieondernemers werken samen met overheden
- 3 Kwaliteit natuur nog lang niet veiliggesteld
- 4 De leefgebiedenbenadering
- 6 Spelregels EHS
- 7 De ultieme databank Flora en Fauna
- 8 De Waddenzee heeft nog 'onbenutte kansen'
- 10 Boeren naast een Natura 2000-gebied
- 12 Houdt natuurwetgeving in één hand
- 14 368 Zienswijzen op Waddentranche
- 15 Nationale Landschappen gaan voortvarend te werk

Recreatieondernemers werken samen met overheden

Ook al lijken de belangen soms tegenstrijdig, recreatieondernemers en overheden hebben elkaar hard nodig en kunnen veel voor elkaar betekenen bij het opstellen van Natura 2000-beheerplannen. Door recreatieondernemers al in een vroeg stadium bij het opstellen te betrekken, door elkaar serieus te nemen en door samen creatieve oplossingen te bedenken, zijn er juist veel kansen voor de recreatiesector. Dat zijn de belangrijkste conclusies uit een conferentie met een vaartocht die de Hiswa, ANWB en de Recron vlak voor de zomer organiseerden.

De bijeenkomst was enigszins beladen, omdat in de media de recreatiesector en de overheid nogal eens tegenover elkaar staan. Natura 2000 zou voor de recreatieondernemers de dood in

de pot zijn. En de overheden zouden tegenwerking ondervinden van de recreatieondernemers. Tijdens deze dag echter bleek dat de twee partijen helemaal niet zo ver van elkaar af zit-

ten in hun standpunten. In presentaties van inmiddels opgestelde concept-beheerplannen, bleek ook dat recreatie best een plek kan behouden in een Natura 2000-gebied. Zo leverde het opstellen van het beheerplan voor de Voordelta de nodige spanning en discussie op, maar nadat Rijkswaterstaat het beheerplan leesbaar en toegankelijk had gemaakt, en de recreatieondernemers op hun beurt zich de nodige kennis over natuur en Natura 2000 eigen hadden gemaakt, bleek dat het beheerplan zowel de natuurbelangen als de belangen van de recreatiesector dient. Met name extra profilering door het feit dat een recreatieondernemer in of nabij een Natura 2000-gebied zit, kan ondernemers juist voordelen bieden ten opzichte van de collega-bedrijven. Een ander voordeel van het beheerplan voor de (recreatie) ondernemers is dat duidelijk wordt wat wel en wat niet vergunningplichtig is.

Kennemer duincamping "de Lakens"

Onafhankelijk onderzoek: 'Kwaliteit natuur nog lang niet veiliggesteld'

Ondanks de bestaande bescherming van Nederlandse natuurgebieden volgens de Vogel- en Habitatrichtlijnen en de Natuurbeschermingswet, staat ongeveer tweederde van deze natuur er momenteel slecht voor. De milieu-, water- en ruimtecondities zijn onvoldoende om de Europese natuurwaarden in Nederland te beschermen.

Dat concludeert het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) in Bilthoven in het onlangs verschenen rapport 'Perspectieven voor de Vogel- en Habitatrichtlijnen in Nederland'. Het MNP voorziet de Nederlandse regering van onafhankelijke evaluaties en verkenningen over de kwaliteit van de fysieke leefomgeving en de invloed daarvan op mens, plant en dier.

Als structurele bedreiging voor de natuurkwaliteit noemt het rapport onder andere het gebrek aan water van goede kwaliteit voor de natte gebieden, zoals de laagveenmoerassen en getijdenwateren. Ook signaleert het MNP dat de geplande omvang van de Ecologische Hoofdstructuur voor veel soorten te klein is om duurzaam te kunnen overleven. Verder is de

druk van de mens op het landschap in Nederland zo groot dat de natuurwaarden er onvoldoende kans krijgen zich te ontwikkelen tot een 'gunstige staat van instandhouding' die als norm wordt vermeld in de Vogel- en Habitatrichtlijnen. "Oorzaak van de achterblijvende kwaliteitsontwikkeling is de blijvende nabijheid van gebruiksfuncties als wonen, werken en landbouw", aldus het rapport. "Het lijkt mogelijk om de Europese doelstellingen van de Vogel- en Habitatrichtlijnen in Nederland te realiseren", aldus het MNP. "Maar dit vereist een verbetering van de milieu-, water- en ruimteomstandigheden. Deze verbetering is al ingezet ten behoeve van de nationale natuurdoelen maar vraagt nog een flinke inspanning."

Impuls voor het soortenbeleid: de leefgebiedenbenadering

Westbroek is een pilotproject voor de leefgebiedenbenadering. Het is inmiddels in uitvoering. Delen van de polder worden nu zo ingericht dat het een geschikt leefgebied wordt voor meerdere zeldzame soorten zoals de zwarte stern, groene glazenmaker en krabbescheer. Foto's: Staatsbosbeheer

Twee jaar geleden werd het soortenbeleid op een nieuwe leest geschoeid: de leefgebiedenbenadering. Wat houdt dat in? Betekent het dat er ook nieuwe wetgeving komt? Nee, zeggen twee medewerkers van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Geen nieuwe wet, maar wel een stimulans voor overheden, beheerders, bouwers en allerlei andere organisaties om anders naar soorten te kijken.

In het 'gunstigste' geval kon het gebeuren dat er drie organisaties met de beste bedoelingen bij de beheerder van moerasnatuur op bezoek kwamen met het verzoek om het beheer aan te scherpen. Terwijl de ene organisatie iets wilde doen voor de zeldzame zwarte stern, richtte een andere organisatie zich op de zeldzame libellensoort groene glazenmaker, en maakte een derde organisatie plannen voor de krabbescheer, een bedreigde soort van verlandingsvegetaties. En dat terwijl deze drie soorten een nauwe ecologische band met elkaar hebben in moerasgebieden. Voor Jandirk Kievit van de directie Natuur van LNV laat het voorbeeld zien, dat het oude soortenbeleid in zo'n situatie niet optimaal functioneerde. Het is niet altijd effectief en efficiënt om voor indi-

viduele soorten een soortenbeschermingsplan op te stellen. Bovendien is het aantal bedreigde soorten veel te groot om voor elke soort apart een beschermingsplan te schrijven. Dus zou het veel slimmer zijn om plannen te maken voor, in dit voorbeeld, het gehele moerasgebied. En in dat plan zouden maatregelen moeten staan die de ecologische relaties weer herstellen zodat daar én de zwarte stern, én de groene glazenmaker én de krabbescheer van profiteren. Deze aanpak heet 'de leefgebiedenbenadering'.

Benadering van bestuurders

Kern van de leefgebiedenbenadering is dat niet elke soort aparte bescherming krijgt, maar dat er voor alle bedreigde dieren en planten die in een gebied voorkomen een integraal plan

komt. Pieter Joop is beleidsadviseur bij de Directie Kennis van LNV. "Het soortenbeleid betreft heel Nederland: natuurgebied, agrarisch gebied, stad, etc. Ook buiten de natuurgebieden komen bedreigde soorten voor. Indien mogelijk moeten we deze, net als in de natuurgebieden, helpen: in de stad, in het Groene Hart, in een kanaal of sloot, langs de weg of in een akker. De afzonderlijke beschermingsplannen, die op kleine schaal werkten en soortspecifiek waren, sloegen niet altijd voldoende aan bij bestuurders, die zich meestal op gebieden richten. Daarom is ervoor gekozen om het soortenbeleid in het gebiedsbeleid te integreren, dat sluit veel meer aan bij de benadering van die bestuurders."

Basis voor ruimtelijke plannen

Wat betekent de leefgebiedenbenadering in de praktijk? Er komen beschrijvingen van tien leefgebieden in Nederland, bijvoorbeeld: kust, laagveen, heuvelland, rivieren. In al die gebieden komt een aantal bedreigde soorten voor. Provincies en Rijk gaan in kaart brengen waar die soorten voorkomen, in natuurgebieden of misschien wel juist daarbuiten, en beschrijven welke maatregelen er nodig zijn om deze soorten te beschermen. Die beschrijving moet de basis worden voor de ruimtelijke plannen, zowel binnen als buiten natuurgebieden. Uit de beschrijvingen moet namelijk vrij snel gehaald kunnen worden wanneer nieuwe activiteiten, bijvoorbeeld bouwplannen, schadelijk zijn voor de beschermde soorten. Joop: "Dit maakt het politiek veel beter te behappen. Zo kunnen aanvragen voor ontheffingen veel beter worden beoordeeld. Als iemand een kantoor wil bouwen op een plaats waar een bij wet beschermde diersoort voorkomt, dan is het bouwen misschien niet zo'n probleem, mits wordt afgesproken dat men verderop, als onderdeel van het bouwproject, een goed of beter leefgebied voor die beschermde soort maakt. Het leefgebiedenplan maakt in dit voorbeeld duidelijk dat het bouwproject het duurzaam voortbestaan van de soort niet hoeft te schaden. Zo kan dus beter beargumenteerd worden waarom een activiteit al dan niet schadelijk is voor het voortbestaan van de soort. Overigens geldt dit natuurlijk alleen voor de soorten die niet zo heel zeldzaam zijn. Bij de echt zeldzame soorten, dus soorten van bijlage 4 van de Habitatrichtlijn, zal altijd een zware afweging nodig zijn waarbij voorkómen van schadelijke effecten het uitgangspunt is."

Bovenop Programma Beheer

Met de leefgebiedenbenadering zullen ook de beheerders worden uitgedaagd om hun beheerplannen meer te richten op de bescherming van alle belangrijke soorten. De beheerder zal dus niet alleen kijken naar die ene libellensoort, of die ene plantensoort, maar naar het geheel, naar de relaties tussen de soorten. Joop: "Dat deden ze nu misschien ook wel, maar als ze

dan extra maatregelen willen uitvoeren voor een soort, dan is dat financieel niet gedekt, of het is onduidelijk of die maatregelen binnen het bestaande beheer kunnen worden ingepast. Immers, de vergoeding van beheer

beheer kunt voeren om de gebieden tot een groter geheel te smeden, zodat er zeldzame soorten terugkomen. Dat vind ik een prachtig voorbeeld van hoe men door de leefgebiedenbenadering tot een nieuwe werkwijze kan komen."

Geen nieuwe wet, maar wel een stimulans ... om anders naar soorten te kijken.

is geregeld in vaststaande pakketten van Programma Beheer. De eventueel benodigde extra middelen zullen straks dus wel beschikbaar moeten zijn." Of dat geld er ook daadwerkelijk zal komen, zal voor het kerstreces van de Kamer duidelijk worden. Dat kan wel eens positief uitpakken, want de Kamer heeft zich voorjaar 2007 al lovend over de leefgebiedenbenadering uitgesproken. De Kamer vond dat er zelfs al voor 2007 geld vrij moest komen om een aantal pilots uit te voeren. Kievit: "Beheerders konden daarom begin dit jaar projectvoorstellen indienen in de geest van dit nieuwe soortenbeleid. Er was vijf miljoen te verdelen, maar tot onze grote verrassing werd er flink overschreven met heel veel interessante projecten. Beheerders in Zuid-Limburg beheren bijvoorbeeld al heel lang, elk op hun eigen manier, de kalkgraslanden, keurig volgens de voorschriften van Programma Beheer. Nu hebben ze de handen ineengeslagen en gekeken welke soorten er nu precies op welke hellingen voorkomen en ze hebben bekeken hoe je gericht

Impuls

Kievit: "We hebben ook een projectvoorstel van Natuurmonumenten gekregen die nu samen met Staatsbosbeheer en het Limburgs landschap een pilotproject uitvoert, dat is gebaseerd op een integrale inrichting van het gebied. Ze hebben met elkaar hun beheer en de aanwezigheid van flora en fauna in kalkgraslanden vergeleken. Ze hebben zich afgevraagd waarom sommige soorten op de ene plaats wel en op een andere plaats niet voorkomen, en hoe dat samenhangt met het gevoerde beheer. Door de samenwerking tussen de drie partijen leren ze alledrie heel veel over het systeem van de kalkgraslanden en over hoe ze dat systeem kunnen herstellen. De pilotprojecten laten in ieder geval zien dat er met weinig extra geld, maar wel met extra aandacht voor bepaalde soorten, veel winst is te behalen in de inrichting. De minister van LNV heeft de Kamer al geïnformeerd dat er extra geld beschikbaar komt voor de leefgebiedenbenadering."

Spelregels EHS: ontwikkelingen onder voorwaarden

Dat de natuur beschermd moet worden, daar zijn de meeste mensen het wel over eens. Een van de manieren waarop we dat in Nederland doen, is de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Dus als iemand binnen de EHS plannen heeft voor zijn camping, een gemeente een woonwijk wil bouwen of een boer wil uitbreiden, dan kan dat in het algemeen niet.

Toch zijn er onder strenge voorwaarden wel ontwikkelingen mogelijk, zolang de EHS netto gelijk blijft of er op vooruit gaat. Hiervoor heeft het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) nu het document 'Spelregels voor ruimtelijke ontwikkelingen en de EHS' opgesteld, waarin drie instrumenten uitgelegd worden om ontwikkelingen toch te kunnen realiseren: 'compensatie', 'EHS-saldobenadering' en 'herbegrenzen EHS'.

Compensatie

Om de essentie van de EHS - het beschermen van waardevolle natuur - overeind te houden, moeten ontwikkelingen wel aan strenge voorwaarden voldoen: ze moeten van 'groot openbaar belang' zijn en er moeten geen alternatieven zijn. Vervolgens

moet ook nog gekeken worden of de nadelige gevolgen niet verzacht kunnen worden, het zogenaamde 'mitigeren'. Pas als dat niet mogelijk is, kan de initiatiefnemer kiezen voor 'compensatie'. Dat betekent dat de verloren gegane natuur elders wordt vervangen door nieuwe natuur.

EHS-saldobenadering

Maar wat als er nu geen sprake is van 'groot openbaar belang'? Een boer of campinghouder die wil uitbreiden, of een gemeente die woningen wil bouwen, kan dan toch aan de slag, als hij maar zorgt dat de EHS er in totaal op vooruit gaat. Daarbij gelden twee spelregels. De eerste spelregel is de 'EHS-saldobenadering'. Deze is bedoeld voor een combinatie van projecten, bijvoorbeeld twee gemeenten die uitbreiding willen voor wonen en

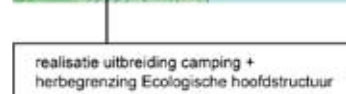
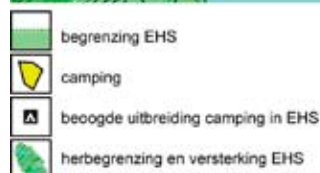
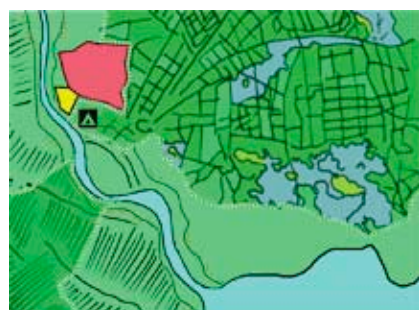
recreëren, binnen de EHS. Zij mogen de geplande locaties uit de EHS halen, als zij de verloren gegane natuur elders compenseren, én nog iets extra's doen om de kwaliteit van de EHS te verhogen. Dat kan bijvoorbeeld een ecoduct zijn, om natuurgebieden met elkaar te verbinden. Ze moeten de plannen dan wel in een samenhangende gebiedsvisie bij de provincie indienen.

Herbegransen EHS

De tweede nieuwe spelregel is het 'herbegransen EHS'. Dit betekent dat de provincie een kleine wijziging aanbrengt in de grenzen van de EHS, bijvoorbeeld voor het uitbreiden van een camping. Het kan alleen als de schade aan de natuur beperkt is, en de EHS er uiteindelijk in kwaliteit en omvang op vooruit gaat. Dat kan bijvoorbeeld betekenen dat de campinghouder op een andere plek een stuk bos inricht, waardoor twee natuurgebieden met elkaar verbonden worden.

Het document 'Spelregels EHS' is te downloaden via www.minlnv.nl (vul bij de zoekfunctie 'Spelregels EHS' in). Mensen met ontwikkelingsplannen binnen de EHS, die misschien voor compensatie, saldobenadering of herbegransing in aanmerking komen, kunnen contact opnemen met hun provincie.

HERBEGRENZEN

De ultieme databank Flora en Fauna

Nijmeegse hoogleraar
Jan van Groenendael
benoemd tot
Gegevensautoriteit
Natuur
Foto: Bart Siebelink

Een nationale databank waarin je voor elke plek in Nederland kunt opzoeken welke soorten bijzondere planten en dieren er voorkomen. Die wordt de komende jaren ontwikkeld onder aanvoering van de Gegevensautoriteit Natuur. Behoren verrassingen over de aanwezigheid van de korenwolf of de zeggekorfslak in een gebied nu definitief tot het verleden?

Als het aan de Nijmeegse hoogleraar Jan Groenendael ligt wel. Op 10 juli is hij door minister Verburg benoemd tot Gegevensautoriteit Natuur. "Alsof er een droom uitkomt", zegt Van Groenendael die als botanicus in de jaren tachtig al bezig was met data-opbouw en luchtfoto-inventarisaties. Als Gegevensautoriteit Natuur treedt hij in het spanningsveld tussen economische ontwikkeling enerzijds en het behoud van biodiversiteit in Nederland anderzijds. Bijvoorbeeld om te voorkomen dat bouwprojecten worden stilgelegd of afgeblazen, omdat in een te laat stadium wordt gewezen op de aanwezigheid van beschermde dieren of planten.

Projectontwikkelaars

"We kennen allemaal nog de krantenkoppen over de korenwolf en de zeggekorfslak. Maar ook rugstreeppadden, kamsalamanders, modderkruipers en zandhagedissen bleken reden te zijn om projecten stil te leggen", aldus Van Groenendael. "Inmiddels is er in ons land steeds meer een werkcultuur ontstaan waarbij van tevoren wordt gekeken met welke natuurwaarden bij buitenwerkzaamheden rekening dient te worden gehouden. Daarvoor moeten projectontwikkelaars, bouwbedrijven, provincies, gemeenten, vergunningverleners, waterschappen en andere zogenoemde 'initiatiefnemers' terecht kunnen bij de Gegevensautoriteit."

Natuurloket

Tot op heden wordt gedeeltelijk in deze behoefte voorzien door het

Natuurloket dat de gegevens beheerde van dertien aangesloten pgo's. Pgo staat voor particuliere gegevensleverende organisatie, zoals Sovon (vogels), Ravon (reptielen, amfibieën en vissen), Floron (planten), de Vlinderstichting (vlinders en libellen) en de EIS (ongewervelde dieren). Deze zelfstandige organisaties beschikken over netwerken van deskundigen en gespecialiseerde vrijwilligers die veldinventarisaties verrichten en hun waarnemingen invoeren in de databanken van de pgo's. De databank van het Natuurloket heeft wel enkele tekortkomingen. Zo zijn de gegevens niet volledig landsdekkend, en zijn ze lang niet altijd actueel. Initiatiefnemers zijn daarom vaak genoodzaakt om alsnog aanvullend veldonderzoek te laten verrichten. Dat kost geld en levert, gezien de tijdsdruk, in veel gevallen een momentopname op in plaats van een volledig gedetailleerd beeld.

Make-over

"De databank van de Gegevensautoriteit moet een make-over worden van het Natuurloket", zegt Van Groenendael. "Dat betekent dat het systeem zeer compleet zal moeten zijn en actuele gegevens moet bevatten die ook nog eens betrouwbaar zijn. De omvang van de databank wordt zo groot dat deze zal draaien op de grootste computer van Nederland die in Amsterdam staat. Daar is ook de basis van het systeem ontwikkeld: Ecogrid." Maar dat is slechts het begin. De databank van de gegevensautoriteit, de Nationale Databank Flora en Fauna (NDF), zal

structureel moeten worden gevoed met gegevens die via meerdere kanalen kunnen binnenstromen. Van Groenendael: "Behalve de pgo's valt hierbij ook te denken aan de provincies, Rijkswaterstaat en de waterschappen. Er zal dus een samenwerking tot stand moeten worden gebracht. Er zullen ook normen moeten worden geformuleerd voor de kwaliteit van de gegevens en er zal een interface moeten worden ontwikkeld om de gegevens beschikbaar te maken. Niet alleen voor initiatiefnemers, maar ook voor wetenschappelijk onderzoekers, natuurliefhebbers en -beschermers moet de databank waardevolle informatie bevatten. Dat zijn de uitdagingen waar we de komende jaren aan zullen werken."

Bevoegdheden

De bevoegdheden van de Gegevensautoriteit zijn beperkt: hij kan geen verplichtingen opleggen, iets verbieden of sancties opleggen. Wel mag hij opdrachten verstrekken die dienen tot het verkrijgen van relevante informatie en het inzichtelijk maken van onderlinge samenhang. Van Groenendael: "Het gezag van de Gegevensautoriteit wordt grotendeels bepaald door zijn onafhankelijkheid en door de fundatie onder zijn uitspraken. Wanneer de Gegevensautoriteit uitspraken doet over de kwaliteit van gegevens die ten grondslag liggen aan beleidseffectrapporten, dan is het aan de Minister om te beslissen of hij zich daarbij aansluit of niet. De onafhankelijkheid van de Gegevensautoriteit wordt ondermeer geborgd door een Wetenschappelijke Adviesraad."

Aan het proefproject Haaglanden is aandacht besteed in de e-mailnieuwsbrief Natuurbeleid in de praktijk, nummer 17, deze is te vinden op de website www.minInv.nl

De Waddenzee heeft nog ‘onbenutte kansen’

Rienk Dijkstra (links) werkt samen met de horeca-ondernemers Jeroen van der Laan en Anita Klont Foto: Bart Siebelink

De Waddenzee is een toeristische goudmijn, waar een dorp als Pieterburen meer van zou kunnen profiteren zonder het natuurgebied geweld aan te doen. Dat is de overtuiging van enkele ondernemers uit het Groningse dorpje.

Het Natura 2000-beleid is hun in het geheel niet bekend. Maar dat de Waddenzee uniek is, dat weten Rienk Dijkstra, Jeroen van der Laan en zijn vriendin Anita Klont allang. Dijkstra organiseert wadlooptochten. Zijn vader is er veertig jaar geleden mee begonnen en nu heeft Dijkstra samen met zijn broer en zijn zwager de organisatie en begeleiding van de wadlooptochten overgenomen. Ooit hoopt hij er volledig van te kunnen leven, zodat hij zijn baan in de beveiliging niet meer nodig heeft. Sinds drie jaar werkt hij samen met Jeroen van der Laan en Anita Klont. Zij zijn de eigenaren van de horecaonderneming ‘Waddengenot’ die aan de enige straat van Pieterburen ligt.

Waarom werken jullie samen?

Van der Laan: “Wie het wad op wil, heeft ook behoefte aan wat rust en verzorging van de inwendige mens, dus een arrangement doet het goed op de markt. Het blijkt vooral

“Je bent helemaal alleen op die oneindige vlakke. ... De leegte dwingt respect af voor de natuur. En als je dan ook nog zeehonden ziet, is de ervaring compleet.”

aantrekkelijk voor bedrijven die iets willen organiseren voor hun personeel of voor hun relaties. Eén telefoontje en de hele organisatie is geregeld. Van vervoer tot en met huisvesting. Mensen hoeven alleen hun wensen op te geven en wij regelen het verder. Zo hebben we bijvoorbeeld een wadlooptocht gehad met overnachting, barbecue en improvisatietheater voor 120 geologen. Maar ook de kinderen van het koningshuis zijn hier geweest. Willem Alexander, Máxima, de prinsen Maurits en Constantijn, ze waren er allemaal. De groepsfoto met alle handtekeningen prijkt in het hotel.”

Wat is er bijzonder aan wadlopen?

Dijkstra: “Je bent helemaal alleen op die oneindige vlakte. Je hoort alleen de vogels, het ruisen van de wind en het knisperen van de wadslakjes die ademhalen. De leegte dwingt respect af voor de natuur. En als je dan ook nog zeehonden ziet, is de ervaring compleet.”

Wat betekent het natuurbeleid voor jullie?

Dijkstra: “Er zijn maxima gesteld aan het aantal mensen per groep en het aantal wadlopers in het hele gebied. Dat is op zich redelijk, want als je overal andere mensen ziet heb je niet dat pure natuurgevoel. Maar we zien ook steeds meer delen van de kwelders gesloten worden ten behoeve van de natuur.”

Wat zou in jullie ogen een oplossing zijn?

“Bij het kustdorp Nordeich aan de Duitse zijde van de Eems hebben ze een strook van tien kilometer kust ingericht voor het toerisme. Het voordeel daarvan is dat de rest van het waddegebied onaangetaast blijft. Je beleeft daar ook veel nadrukkelijker het contact tussen het binnenland en de Waddenzee. Hier in Nederland is die, op enkele doorgangen na, verstopt achter een dijk. Daar liggen nog onbenutte kansen.”

Waarom de Waddenzee bijzonder is

De Waddenzee is met een oppervlakte van 2720 vierkante kilometer bijna even groot als de provincie Groningen. Het gebied geniet Europese bescherming op basis van de Vogel- en Habitatrichtlijn en de Wetlands-Conventionie. De Waddenzee is in ecologisch opzicht het belangrijkste getijdengebied van West-Europa. Het is een complex van ondiep zout water met zand- en slibbanken die bij eb grotendeels droogvallen. Deze banken worden weer doorsneden door een fijnvertakt stelsel van geulen. Langs het vasteland en de eilanden liggen kweldergebieden die begroeid zijn met een unieke, zoutminnende vegetatie.

Omdat de Noordzee steeds nieuwe voedingsstoffen aanvoert, leven er in het wad uitzonderlijk hoge aantallen pieren en schelpdieren die op hun beurt weer het voedsel vormen

voor vele soorten vogels. Vooral voor eenden en steltlopers is de Waddenzee van groot belang. Het is ook een belangrijke internationale pleisterplaats voor trekvogels. Het

ministerie van LNV bereidt momenteel een voordracht van de Waddenzee voor de Werelderfgoedlijst van de Verenigde Naties voor.

Boeren naast een Natura 2000-gebied

Melkveehouder Jan Kuks uit het Twentse Nutter wist door efficiënt te boeren zijn ammoniakuitstoot te verminderen tot ver onder de norm van het toetsingskader ammoniak dat voor Natura 2000-gebieden wordt gebruikt. Toch zorgt de aanwijzing van het naburige Springendal als Natura 2000-gebied er nu voor dat zijn bedrijf voorlopig een stand-still situatie kent. Maar in de toekomst geldt wellicht voor hem een uitzondering.

Jan Kuks is geen onbekende in de agrarische wereld. Hij was lange tijd bestuurlijk actief, komt altijd op voor het boerenbelang, maar staat ook bekend als boer 'die wel wil' en vooruit kijkt. Al in 1992 was zijn bedrijf een van de praktijkvoorbeeldbedrijven die aan de slag gingen met de vermindering van het gebruik van grondstoffen en energie. "Veel boeren dachten dat milieuvriendelijk werken altijd geld kost", zegt Kuks. "Maar wij lieten zien dat het door besparing van energie en water juist geld kan opleveren." Ook gingen ze aan de slag met de minera-

lenhuishouding. De eerste stap was het in beeld brengen van invoer en uitvoer van mineralen. Daarna probeerden de deelnemende boeren hun mineralen beter te benutten. Kuks: "Het was een kwestie van spelenderwijs dingen uitproberen en kijken wat de gevolgen zijn. Het werkte wel." In 1998 werd het mineralenaangiftesysteem (MINAS) ingevoerd, waardoor alle boeren bewust met mineralen moesten omgaan en binnen bepaalde normen moesten bemesten. Jan Kuks bleef een van de boeren die graag pionier wilde zijn. Hij werd uitgekozen om mee te

doen aan het project Koeien en Kansen. "Daarin gingen we nog verder dan in de wet verplicht werd", aldus Kuks. "Wij moesten in 2000 al voldoen aan de normen van 2005. Daarbij werden we door allerlei onderzoekers begeleid."

Uitspoeling voorkomen

Hij loopt nog steeds met zijn bedrijf voorop als het gaat om efficiënt boeren met een uitgekiend gebruik van meststoffen en voer. "Vroeger gingen we uit van bemesting met kunstmest, daarnaast moesten we onze organische mest nog kwijt. Nu gaat dat andersom. We gaan uit van onze eigen organische mest. Dan gaan we aanvullen met kunstmest. Vroeger werd overal hetzelfde gestrooid. Nu worden alle mineralen apart bekeken.

"Wij lieten zien dat het door besparing van energie en water juist geld kan opleveren."

Op de ene plek wordt kobalt gebruikt, op andere plekken magnesium, net wat er nodig is op die specifieke plek. Daarmee zorg je dat er geen overschotten uitspoelen, en je bespaart er een hoop kosten mee. We kijken ook naar het moment van bemesten, naar de weersomstandigheden met name. Ook het moment van oogsten is belangrijk, zelfs het moment op de dag. Als je in de middag gras maait, zit er bijvoorbeeld veel meer glucose in het gras. En dan is er nog het efficiënte voeren. Als je zorgt dat er zo veel mogelijk door de koe benut wordt, gaat je emissie ook naar beneden.”

“Studieclubs mogen komen kijken op voorwaarde dat ik geen ‘ja, maar’ hoor.”

‘Ja, maar’-vrije zone

Kuks heeft weinig problemen met de beperkingen die de maatregelen rond natuur en milieu hem opleveren. “Ik hou niet van boeren die maar blijven protesteren tegen milieumaatregelen”, zegt Kuks. “Als boeren moet je geen achterhoedegevecht gaan voeren, maar met realiteitszin de toekomst in gaan. Als er een democratisch besluit is genomen, moet je dat accepteren en kijken hoe je daar mee omgaat. Sommige boeren zeggen meteen ‘ja maar, dat kan niet’. Wat niet kan is nog nooit gebeurd. We hebben hier ook een ‘ja, maar’-vrije zone. Studieclubs mogen hier komen kijken en komen praten op voorwaarde dat ik die woorden niet hoor.”

Kuks werd al beperkt door de bufferzone van 250 meter rond een bosje dat onderdeel is van de EHS. Terwijl de combinatie van windrichting en weersomstandigheden er volgens hem voor zorgen dat ‘er geen ammoniak van zijn bedrijf die kant op komt’. Maar veel verbaasder was Kuks over de aanwijzing van het Springendal als Natura 2000-gebied en de gevolgen daarvan voor de boeren in de omgeving. “De Dienst Landelijk Gebied bracht in januari een boekje uit naar aanleiding van het reconstructieplan.

Daarin staat dat hier alle ruimte is voor toekomstboeren. Veertien dagen later was er een presentatie over Natura 2000-gebieden, waaruit bleek dat mijn bedrijf voorlopig op slot zit. En het rare is dat hierbij ineens naar de windrichting wordt gekeken. Daardoor gaat het nu niet over dat bosje, maar over een gebied een kilometer de andere kant op. En nu kan de bufferzone wel veel groter worden. Als de aanwijzing achter de rug is, wordt geïnventariseerd wat er precies zit en hoe gevoelig het gebied is en dan wordt bepaald welke bufferzone om het natuurgebied moet komen. Tot die tijd geldt een stand-

still situatie.” Onder bepaalde voorwaarden zijn er voor boeren in deze situatie toch nog mogelijkheden om te blijven opschalen, maar Kuks voldoet hier niet aan. “Je moet grondgebonden zijn”, zegt Kuks. “Dat betekent onder andere dat je zestig procent huiskavel moet hebben. In Twente heeft niemand dat. Ik ook niet.”

Op slot?

Kuks kan de eerste jaren dus niet verder ontwikkelen. Toch hoeft de aanwijzing van het Natura 2000-gebied

niet te betekenen dat Kuks’ bedrijf op slot blijft. In het vast te stellen beheerplan voor het gebied kan een aantal zaken geregeld worden. Als blijkt dat de depositiegevoelige stukken van het gebied ver van de boerderij van Kuks liggen, valt hij wellicht buiten de beïnvloedingszone. Maar ook als dat niet zo is, zijn er nog mogelijkheden, legt Marcel Oosterwegel van Directie Regionale Zaken van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit uit. “Het bevoegd gezag, in dit geval de provincie Overijssel, kan in het beheerplan kiezen voor een gebiedsgerichte aanpak, waarbij natuurontwikkeling en uitbreiding van een beperkt aantal bedrijven mogelijk blijft. Ook kan er een passende beoordeling plaatsvinden in het kader van de Natuurbeschermingswet. De heer Kuks moet in dat geval aan het bevoegd gezag kunnen aantonen dat hij na uitbreiding niet meer ammoniak uitstoot en dat er daardoor geen negatief effect is op het betreffende habitat.” De gebiedsgerichte oplossingen kunnen echter pas plaatsvinden als het beheerplan goedgekeurd is. Oosterwegel: “De provincie Overijssel is al druk bezig met de voorbereidingen voor het beheerplan. De provincie is er alles aan gelegen om hier veel vaart mee te maken, zodat de interimperiode snel achter de rug is en de ondernemers weten waar ze aan toe zijn.”

Jan Kuks Foto's Koen Moons

“Houdt natuurwetgeving in één hand!”

Willen we minder en eenvoudiger wetten op het gebied van natuurbescherming? Moeten we de handhaving verbeteren, of juist de voorlichting? Kunnen we de bevoegdheden beter bij de provincies leggen, of houden we ze liever bij het ministerie van LNV? Dit waren maar een paar van de vragen die boven kwamen tijdens de consultatiebijeenkomst Evaluatie Natuurwetgeving die het ministerie eind juni organiseerde. Meer dan vijftig vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven gingen in zes verschillende workshops de discussie aan over de praktijk van de Natuurbeschermingswet, de Flora- en faunawet en de Boswet.

Een in het oog springend resultaat van de evaluatiedag is wel de roep om meer regie vanuit het ministerie van LNV, vindt projectleider Evaluatie Natuurwetgeving Jaap Roording. “De tendens is toch dat meer gedecentraliseerd wordt, en dan is dit op zijn minst opvallend te noemen.” Deze roep is ook te horen in de verschillende workshops. Vooral maatschappelijke organisaties die op landelijk niveau bezig zijn vinden de decentralisatie naar de provincies een bron van verwarring en extra rompslomp. Faunabeheer bijvoorbeeld is volgens verschillende aanwezigen in betere handen bij LNV dan bij de provincies. “De interpretatie

van wetgeving tussen LNV, provincies en handhavers moet snel op één lijn komen, met een gedeeld begrippenkader”, is een conclusie bij de workshop Faunabeheer. Een vertegenwoordiger van Rijkswaterstaat geeft als voor-

beeld dat zij bij het uitvoeren van grote werken met heel veel bevoegde gezagen te maken hebben: “Voor een ontheffing moeten we naar LNV en voor vergunningen weer naar de provincies. Het zou al heel wat schelen als dat in een hand zou liggen.” Een ander voorbeeld is de lijst van ontheffingen voor dieren, die geschoten mogen worden. Zo mag de nijlgans nu in de ene provincie wel, en in de andere niet geschoten worden, en het is vaak niet duidelijk waarom dat zo is.

Vissen op grote vissen

Een ander punt van aandacht bij natuurwetgeving is de handhaving. In zijn introductie van de dag noemt projectleider Roording al dat natuurwetgeving sinds kort onder ‘programmatisch handhaven’ valt, een gezamenlijk project van LNV, provincies, het Openbaar Ministerie, politie en douane. Deze aanpak betekent dat je bepaalt waar de meeste overtredingen, met de meeste

“Voor een ontheffing moeten we naar LNV en voor vergunningen weer naar de provincies. Het zou al heel wat schelen als dat in een hand zou liggen.”

schade, te verwachten zijn. Daar focus je je inspanning op. Vrij vertaald volgens een van de deelnemers: “Meer vissen waar de grootste vissen zitten.” Veel deelnemers vinden desondanks dat er veel te weinig handhavers zijn. Toch benadrukken andere deelnemers dat controleren en beboeten niet alles is. Wil een wet of regeling werken, dan moet er draagvlak voor zijn, dan moeten mensen weten waarom ze iets moeten doen of juist laten. Voorlichting is daarom misschien nog wel belangrijker dan de klassieke vormen van handhaving.

De deelnemers zijn niet eensgezind over de vraag of er één natuurwet moet komen. In zijn inleiding stelt secretaris-generaal André van der Zande van het ministerie van LNV al dat de Boswet een oude, uitgerijpte wet is, waarvan iedereen zo'n beetje wel weet wat hij er aan heeft. Veel problemen rond de Natuurbeschermingswet vloeien vooral voort uit het

een deelnemer dat het bestaan van natuurwetgeving een preventieve werking heeft. Een mooi voorbeeld is het 'ecologisch-inclusief plannen' dat in de workshop 'Ruimtelijke ontwikkelingen en soorten' aan de orde kwam. Dat begrip houdt in dat je al tijdens het planproces van bijvoorbeeld een bouwproject de ecologie mee laat wegen. De vertegenwoordiger van Bouwend Nederland ziet daar vooral de voordelen van in: “Landschapswaarden leveren naast een mooi landschap ook gewoon geld op: de kostprijs is eenmalig, maar het woongenot langdurig. En het bespaart ook nog eens veel kosten in het vergunningproces.” Dat heeft de Flora- en

faunawet, ondanks alle klachten over zijn weeffouten, administratieve lasten en tegenstrijdige formuleringen, dan toch maar mooi voor elkaar gekregen.

De Evaluatie Natuurwetgeving bestaat overigens uit meer dan deze consultatiedag, vertelt Roording: “Binnenkort begint een onderzoeksbureau aan een groot onderzoek naar de doelmatigheid van deze wetgeving: hoe liggen de bevoegdheden, werken de loketten efficiënt en hoe zit het met de administratieve lasten? In een rondgang langs uitvoerende overheden, terreinbeheerders en bedrijven hopen we daar meer duidelijkheid over te krijgen. Verder wordt ook een juridische analyse verricht van de gevolgen van richtlijnen en verdragen op het terrein van biodiversiteit voor de Nederlandse wetgeving. De resultaten van al deze onderzoeken komen, samen met de resultaten van de consultatiedag, in een eindrapport. Begin 2008 verwachten we dit eindrapport aan de Tweede Kamer te kunnen aanbieden.”

feit dat die als wet nog 'jong en groen' is. Zo'n wet moet je niet voortdurend willen veranderen, die moet ook de tijd krijgen om te rijpen, en dan stabiliseren veel problemen zich. Dat neemt niet weg dat het kabinet de wens heeft wetgeving te vereenvoudigen waar dat kan, en dat de Tweede Kamer het ministerie de opdracht heeft gegeven de wetten in samenhang te evalueren. Een deelnemer verwoordt echter wat meer aanwezig vinden: “Het samenvoegen van de drie wetten moet geen doel op zich worden. Het gaat erom dat we op een werkbare manier onze natuurdoelen bereiken, en of dat dan met één of drie wetten gebeurt, dat is eigenlijk niet zo interessant.”

Preventieve werking

Los van de precieze formuleringen in de verschillende wetten stelt

“Het gaat erom dat we op een werkbare manier onze natuurdoelen bereiken, en of dat dan met één of drie wetten gebeurt, dat is eigenlijk niet zo interessant.”

Consultatiebijeenkomst Evaluatie Natuurwetgeving Foto's ministerie van LNV

368 Zienswijzen op Waddentranche

Kwelders Noord-Friesland Foto Rob Janmaat

De terinzagelegging van de ontwerp-aanwijzingsbesluiten voor zeven Natura 2000-gebieden in en om de Waddenzee, heeft 368 schriftelijke en mondelinge zienswijzen opgeleverd. Deze Natura 2000-gebieden omvatten de duingebieden van Texel, Vlieland, Ameland, Terschelling en Schiermonnikoog, drie kleine gebieden in het lage land van Texel, de gehele Waddenzee en de Noordzeekustzone vanaf de grens met Duitsland tot aan Petten.

Het feit dat het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit naast drie informatie- en inspraakavonden op het vaste land ook informatiebijeenkomsten op alle eilanden heeft gehouden, oogstte veel waardering van de aanwezigen. Die namen de gelegenheid te baat om ook behoorlijk wat kritische geluiden te laten horen, die ook doorklinken in de zienswijzen. Een terugkerend aandachtspunt is de vraag in welke mate straks vergunningen nodig zijn voor activiteiten buiten de begrenzing van de Natura 2000-gebieden wanneer deze schade-lijk worden geacht voor de beschermde natuur binnen deze gebieden. Ook leven er zorgen over de mogelijkheid

om huidige activiteiten in en om de gebieden straks te kunnen voortzetten en over de wijze waarop eventuele compensatie is geregeld voor partijen die schade ondervinden van Natura 2000. Tot slot vinden veel indieners van zienswijzen het beter om eerst beheerplannen voor de Natura 2000-gebieden op te stellen en daarna pas de instandhoudingsdoelen vast te stellen.

De 368 inspraakreacties zijn gebundeld en naar de minister van LNV gestuurd. Die zal nu bekijken of de inspraakreacties aanleiding zijn om de aanwijzingsbesluiten voor de zeven Natura 2000-gebieden in het Waddengebied aan te passen.

Europees natuurnetwerk

De aanwijzing van deze zeven natuurgebieden is een invulling van het Europese Natura 2000-beleid dat erop is gericht een Europees netwerk van natuurgebieden te behouden en te beschermen. De Nederlandse bijdrage aan Natura 2000 betreft de aanwijzing van in totaal 162 natuurgebieden die op Europese schaal van bijzondere waarde zijn.

De Waddentranche van zeven natuurgebieden volgt op de eerste tranche ontwerp-aanwijzingsbesluiten voor 111 andere natuurgebieden die eerder dit jaar ter inzage hebben gelegen. Ook toen zijn er meerdere informatie- en inspraakbijeenkomsten gehouden. Op de eerste tranche zijn circa 5500 verschillende zienswijzen binnengekomen. In het algemeen komen deze overeen met de 368 zienswijzen die nu op de Waddentranche zijn binnengekomen. Voor de eerste tranche heeft de minister van LNV inmiddels een Nota van Antwoord opgesteld. In de Nota van Antwoord geeft zij aan hoe ze met algemene onderwerpen uit de zienswijzen van de eerste tranche wil omgaan. Deze Nota van Antwoord zal ook leidend zijn voor de definitieve aanwijzing van de Natura 2000-gebieden uit de Waddentranche.

Meer Weten?

Voor meer informatie over Natura 2000 in het algemeen en de aanwijzingsprocedures in het bijzonder zie: www.minlnv.nl/natura2000.

Nationale Landschappen gaan voortvarend te werk

“We zijn tevreden over de uitvoeringsprogramma's van de Nationale Landschappen. Niet alleen de inhoud van de programma's is prima, het is ook positief dat provincies er veel werk van maken. Er wordt met enthousiasme gewerkt aan de Nationale Landschappen.” Willem Hellevoort van de Directie Regionale Zaken van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit is duidelijk positief gestemd over inzet en plannen van de provincies. Als coördinator Nationale Landschappen in die directie heeft hij een goed beeld van de uitvoeringsprogramma's.

NATIONALE LANDSCHAPPEN

Bekijk Nederland opnieuw

“Inmiddels zijn er tien uitvoeringsprogramma's positief beoordeeld en liggen er zeven bij het ministerie ter beoordeling. Wat opvalt is dat ze heel divers zijn, wat betreft aanpak en hetgeen de provincies willen gaan doen. Omdat de provincies de uitvoering ter hand moeten nemen, zijn ze daar ook vrij in. Het is goed om te zien dat de provincies in veel situaties in samenwerking met streek en gebied de uitvoeringsprogramma's hebben opgesteld. Het is toch belangrijk dat de betrokkenen in het gebied actief meedoen. Dat heb je in de uitvoering ook weer nodig. Waar we nog wel vragen over hebben, is de manier waarop en de mate waarin we de effecten van alle maatregelen kunnen meten. In hoeverre dragen de maatregelen bij aan de kwaliteit van het landschap? Het is lastig om daarop een goed antwoord te geven.”

Streekplannen

Het beleid voor de Nationale Landschappen krijgt niet alleen vorm met de uitvoeringsprogramma's maar ook in de ruimtelijke ordening. “Verscheidene provincies hebben hun streekplan al aangepast. Daarin is onder meer opgenomen dat er geen grootschalige veranderingen meer mogen plaatsvinden binnen de grenzen van de Nationale Landschappen. Ook het 'migratiesaldo nul' krijgt een plek in de streekplannen. Dit betekent dat er alleen gebouwd mag worden voor de natuurlijke bevolkingsaanwas.

Overigens is dan nog niet alles duidelijk. Uiteindelijk moet de ruimtelijke bescherming ook in de gemeentelijke bestemmingsplannen een plek krijgen. Zo hebben enkele gemeenten in Limburg bouwplannen, maar hoe doe je dat nu precies volgens de kernkwaliteiten van dit Nationale Landschap.”

Communicatie

Voor de herkenbaarheid van de Nationale Landschappen is dit voorjaar een landelijke huisstijl ontwikkeld die door de Nationale Landschappen en het Rijk zal worden gebruikt. “Kenmerkend voor de huisstijl is het beeldmerk. Sommigen werken nu al met 'het oog', zoals IJsseldelta, Drentsche Aa en Arkemheen-Eemland. Anderen zijn er druk mee bezig, zoals Het Groene Woud en Laag Holland. Verder wordt de huisstijl gebruikt voor rijkscommunicatiemiddelen over Nationale Landschappen. Dat kan goed in combinatie met een eigen huisstijl. Zo kunnen we duidelijk maken dat er 20 Nationale Landschappen in Nederland zijn. Het wijst bewoners, ondernemers en recreanten erop dat ze met een bijzonder en karakteristiek gebied te maken hebben,” vertelt Wendalin Kolkman van de Directie Natuur van het ministerie van LNV. Zij is tevreden over de samenwerking tussen de communicatiemedewerkers van de Nationale Landschappen en het ministerie. “We weten elkaar te vinden met vragen en antwoorden en inspireren elkaar. Zo wisselen we kennis en informatie uit, bijvoorbeeld communicatieplannen, en leggen we elkaar ideeën voor. We komen tot een steeds betere afstemming tussen de communicatie op nationaal en op 'landschappen'-niveau.” Deze samenwerking draagt bij aan het profiel en de positie van de Nationale Landschappen.

Willem Hellevoort Foto: Rita van Biesbergen

IJsseldelta

De IJsseldelta is een levend Nationaal Landschap. Er worden uiteenlopende activiteiten georganiseerd, variërend van groots opgezette publieksdagen tot ateliers 'Omgevingsonderwijs in de IJsseldelta'. Samen met bewoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties is aan het ontwikkelingsprogramma gewerkt, resulterend in een plan met draagvlak. Dit wordt ondersteund door de provincie Overijssel. Dat blijkt niet alleen uit de inzet van gedeputeerde Rietkerk, maar ook uit het gegeven dat de provincie bereid is om geld in de uitvoering te steken.

Nieuw op de website www.minlnv.nl/natuurwetgeving:

- Nieuwe gebiedendatabase
- Beleidsstrategie Leefgebiedenbenadering
- Knelpunten- en kansanalyse Natura 2000-gebieden

Doen&Laten, magazine over natuurbeleid in de praktijk, is een uitgave van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Aanmelden voor een gratis abonnement op het magazine Doen&Laten kan door een e-mail met adresgegevens te sturen naar doenlaten@minlnv.nl. Voor de e-mailnieuwsbrief kunt u zich aanmelden via www.minlnv.nl/abonneren.

Contact: Ministerie van LNV, Directie Natuur, Postbus 20401,
2500 EK Den Haag, T (070) 378 6868,
www.minlnv.nl/natuurwetgeving

Redactie: Gerrit van Ommering, Marie-Thérèse Lammers, Bregje Tettelaar,
Carla de Vries, Jeroen Ostendorf (allen LNV) en Rob Janmaat (de Lynx)

Teksten: Geert van Duinhoven, Marjel Neeffes, Bart Siebelink, Koen Moons,
Rob Janmaat

Fotografie: Bart Siebelink, Rita van Biesbergen, Rob Janmaat, Alexandra Brand,
Koen Moons, Staatsbosbeheer, Marjel Neeffes

Cartoon: Frank van Polanen Petel

Productie: Communicatiebureau de Lynx

Inhoudelijk advies: Tauw

Vormgeving: Tremani

Drukwerk: Nivo

Editie: 3^e jaargang, nummer 1, januari 2008

